

УДК 930.253:334.788(497.11 Београд)"1923/1948"
353.5(497.11 Алексинац)"1923/1948"
Критичко издање научне грађе
DOI: 10.46793/Pescanik26.173A

Др Снежана Б. Алексић¹
Универзитет МБ (Београд)
Пословни и правни факултет
Србија

ПРИЛОГ ЕКОНОМСКОЈ ИСТОРИЈИ СРБИЈЕ: ВАРОШ АЛЕКСИНАЦ И АЛЕКСИНАЧКИ СРЕЗ У ДОКУМЕНТИМА ТРГОВИНСКЕ КОМОРЕ БЕОГРАДА 1923–1947.

Апстракт: У Историјском архиву Београда похрањена су документа која су настала у периоду од 1910. до 1947/8. године, у оквиру пословања Трговинске коморе Београда. Грађа је прворазредни извор економских података који веродостојно сведоче о привреди Србије у наведеном периоду. У овом раду посебна пажња посвећена је делу Нишке области (Моравске бановине): варошици Алексинцу у Алексиначком срезу. Приређен је попис докумената Трговинске коморе Београда у вези са радом Удружења трговаца Алексинца и Среза алексиначког у периоду од 1923. до 1948. године. Како економска историја Србије у времену Краљевине СХС, потом Краљевине, али, и СФР Југославије није довољно проучена, циљ овог рада је да научној и стручној јавности, а нарочито студентима мастер и докторских студија економије, укаже на постојање овог, за изучавање економске историје Србије, драгоценог архивског фонда.

Кључне речи: Трговинска комора, Алексинац, Алексиначки срез

Основни подаци о вароши Алексинцу и Алексиначком срезу

У *Народној енциклопедији* која је објављена у Краљевини СХС 1928. године,² Алексинац се помиње као варош у Србији (нишка област³). У вароши су

¹ snezanaaleksic3@gmail.com, ORCID: 0009-0003-1908-2595; Snežana B. Aleksić, MB University (Belgrade), Faculty of Business and Law, Serbia

² С. Станојевић (ур.), *Народна енциклопедија СХС (А–З)*, књ. 1, Загреб, 1928, 44.

³ Упор.: „Уредба о подели земље на области”; „Закон о општој управи”; „Закон о обласној и среској самоуправи”. Објављено у: *Службене новине Краљевине Југославије (КЈ)*, бр. 92 од 28. априла 1922.

радиле две финансијске институције: Алексиначка банка а.д.⁴ (основана 1908) и Алексиначка штедионица а.д.⁵ (основана 1887). У Алманаху Краљевине СХС из 1928. године објављен је податак да је у Алексинцу било 6.102 становника. Варош се тада налазила у саставу Нишке области,⁶ била је седиште Алексиначког среза који су чиниле општине: Алексиначка, Бобовишка, Бованска, Велепољска, Глоговичка, Делиградска (с.о. Јабучевац), Доњотрнавска, Дражевачка, Катунска, Краљевачка, Моаговска, Рутевачка, Станачка, Суботиначка.⁷ У вароши, као средишту Среза, радио је првостепени суд, као и гимназија, учитељска школа, болница, мајдан (рудник) угља, млинови, али и други привредни субјекти. Привредни субјекти који су пословали у вароши Алексинцу и Алексиначком срезу су, као и остатак Нишке области, подпадали под надлежност Трговинске коморе из Београда.⁸ У шумској привреди Краљевине СХС Алексинац је имао важну улогу. У Србији су тада постојале три Дирекције шума, од којих је једна била у Алексинцу а друге две у Чачку и Скопљу.⁹ Године 1927. у варошици Алексинцу су радили:

„3 лекара, 1 марвени лекар, 4 адвоката, 5 аџија, 2 апотеке, 3 бачвара, 1 банка, 6 бербера, 3 бравара, 1 циглана, 1 ћурчија, 2 часовничара, 3 трговине дрветом, 1 електрична централа, 1 фотограф, 29 гостионица, 11 гвожђарских радњи, 1 инжењер, 7 фирми за извоз-увоз, 2 каменоресца, 4 казанџије, 5 књижара, 4 колара, 14 ковача, 2 кожара, 7 кројача, 5 лимара, 4 лончара, 15 трговина манифактурне робе, 1 мењачница, 11 месара, 50 трговина мешовите робе, 2 млина, 2 молера, 1 трговина намештаја, 15 обућара, 12 опанчара, 12 пекара, 2 пушкар, 3 седлара, 1 трговина стакларије и порцеланске робе, 1 сточни трговац, 8 столара, 1 штедионица, 1 рудник угља,¹⁰ 3 воскара, 6 трговина пољопривредних производа (пиљаре), 7 зидара”.¹¹

Из пописа привредних субјеката који су пословали у Алексинцу 1927. године може се закључити да су најбројније трговачке радње, следе (разни)

⁴ Регистровано код власти по Закону о радњама од 5. XI 1931. г. – ИАБ, ф. 509: Именска картотека власника трговинских радњи, Картон 0987.

⁵ Регистровано код власти по Закону о радњама од 5. XI 1931. г. – ИАБ, ф. 509: Именска картотека власника трговинских радњи, Картон 0988.

⁶ Нишка област се до 1929. године и поделе земље у Бановине, састојала од 11 Срезова, сваки Срез имао је своје седиште: Алексиначки (Алексинац), Бањски (Соко Бања), Белопаланачки (Бела Паланка), Власотиначки (Власотинце), Лесковачки (Лесковац), Лужнички (Бабушница), Моравски (Житковац), Нишавски (Пирот), Нишки (Ниш), Свршлички (Сврљиг), Царибродски (Цариброд). В. Манакин, *Алманах Краљевине СХС, свезак III, 1927–1928 (део 7, 8, 9)*, Загреб, 1928, 431.

⁷ Исто.

⁸ Исто.

⁹ *Kingdom of Yugoslavia*, Ljubljana, 1929, 107.

¹⁰ Према податку из 1926. године овај рудник био је „својина Белгијског Друштва. Налазио се код вароши Алексинца. Имао је око 4500 калорија. Продуковао је у 1923. години 69.382 тона. Услед рата претрпео је огромне штете”. Д. Стошовић, (ур.), *Годишњак Краљевине СХС*, Београд, 1926, 219.

¹¹ *Адресар Краљевине СХС за индустрију, обрћ, трговину и пољопривреду*, Београд, 1927, 704–705.

занати (занимања) и угоститељска делатност (гостионице). Након политичко-административне реорганизације Краљевине СХС и поделе земље на бановине, Алексиначки срез постаје саставни део Моравске бановине. Године 1931. Алексиначки срез се састојао од општина: Алексинац, Бованиште, Бован, Делиград, Доња Трнава, Дражевац, Глоговац, Катун, Краљево, Мозгово, Рутевац, Станци, Суботинац, Веле Поље, Врело. На простору Алексиначког среза у 1931. години живело је 30.365 становника.¹² Трговинско удружење Алексинца и Алексиначког среза током година бановинске организације Краљевине Југославије тесно сарађује са Трговинским удружењем Моравског среза. Иако није дошло до фузије Трговинског удружења Алексинца и Алексиначког среза са Трговинским удружењем Моравског среза, током 30их година ова два Удружења трговаца код Трговинске коморе у Београду углавном наступају удружено. У Другом светском рату и у времену непосредно након ослобођења, до 1947. године, Трговинско удружење Алексинца и Алексиначког среза није престајало са радом. Надзор над његовим пословањем вршила је Трговинска комора из Београда.

Варош Алексинац и Алексиначки срез у документима Трговинске коморе у Београду 1923–1947.

У Краљевини Србији 1910. године основана је Трговинска комора у Београду, са задатком да унапреди домаћу трговину и трговину Србије са иностранством. Трговинска комора се састојала од 12 редовних чланова из Београда и по једног редовног члана из сваког округа Краљевине Србије.¹³ „После стварања Краљевине СХС, трговачке и друге коморе, настале у појединим крајевима пре 1918. године, наставиле су да раде релативно аутономно, подешавајући активности новонасталим економским и политичким приликама. У тим годинама, Трговачка комора Београда¹⁴ заступала је и представљала привреду целе земље”.¹⁵ Трговинска комора је током свог рада (1910–1948) створила обиман архивски фонд значајан за проучавање економске али и опште историје Србије.¹⁶ Данас се

¹² Дефинитивни резултати пописа од 31. марта 1931 године, књ. I, Београд, 1937, 64.

¹³ В. Манакин, *Алманах Краљевине СХС, свезак I, 1921–1922, (део 1, 2, 3)*, Загреб, 1922, 376.

¹⁴ Ван граница Краљевине СХС „постојала је трговачка комора Краљевине СХС у Солуну”. В. Манакин, *нав. дело*, 1928, 319.

¹⁵ Смиљана Ђуровић, „Да ли су постојале економске границе унутар Југословенског историјског простора 1918–1914?”, *Историја 20. века*, бр. 1/2, Београд, 1992, 119.

¹⁶ Према тврдњи Милана Живановића, предатног секретара Коморе, послератног члана АС-НОС-а „архива и целокупна библиотека Коморе, са преко 8000 јединица, међу којима су се налазиле веома ретке старе књиге и комплети часописа, са инвентаром и потпуном картотеком, по одлуци Коморе, непосредно пред њену ликвидацију (1948) поклоњени су и предати Економском факултету у Београду. Архива и библиотека Коморе, у својим рафовима, који су такође поклоњени, првобитно су пажљиво чувани у просторијама Економског факултета, које је он тада, 1948,

архива *Трговинске коморе у Београду* брижљиво чува у Историјском архиву града Београда (даље: ИАБ), као засебан фонд (даље: ф. 509), али, фонд је несрећен, па се стога не могу утврдити тачни подаци о укупној количини грађе.¹⁷ У склопу фонда *Трговинска комора у Београду* налази се више потфондова, међу којима су: *Именска картоотека власника радњи*,¹⁸ *Досијеа о регистрацији из периода 1945–1947. године*,¹⁹ и др. Као што је напред већ истакнуто, изузетно обимна грађа фонда *Трговинска комора у Београду* недовољно је проучена,²⁰ иако ова грађа садржи прворазредне податке на основу којих се данас може реконструисати привредни живот Србије, а нарочито Српски предузетнички сектор, у периоду од оснивања Трговинске коморе 1910. године до њеног гашења 1948. године. У овом фонду, између осталог, налазе се документа која се односе на варошицу Алексинац и Алексиначки срез:

1. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 27 (23+1 лист), настанак: од 1923. до 1933. године.
 - Правила Алексиначког Трговачког Удружења.

имао у згради Правног факултета. Међутим, после пресељења Економског факултета (1950) у садашње његове просторије догодило се нежељено. Иако је Комора библиотеку поклонила под једним условом да се чува и користи као целина и води под њеним именом, и то је од управе Факултета која је библиотеку непосредно преузела, било прихваћено, по пресељењу нова управа је библиотеку растурила а њене књиге укључила у факултетску библиотеку. Та управа не само да није нашла могућност да тај примљени, стурчни део архиве искористи у научне сврхе ради чега је као и библиотека уз њену сагласност и захвалност Комори, Факултету и предата, већ се по пресељењу у садање факултетске просторије нашла у подруму, у стоваришту угла. Одатле је ову архиву после неколико година уз похвално и енергично заузимање његових представника, преузео Историјски архив града Београда, разуме се, општећену. Како је тај Архив већ раније, при ликвидацији Коморе (1948), као надлежан преузео и њен општи, административни део, целокупна архива бивше Трговачке коморе у Београду данас [1962] се чува у Историјском архиву града Београда”. М. Ж. Живановић, „О неким мерама и методама немачке привредне политике за време окупације Београда и Србије у Другом светском рату (1941–1944)”, *Историјски часопис*, бр. 12/13, 1961–1962, 389–390 (ф. 1).

¹⁷ Коју чине: регистри, деловодници, књиге записника и слично, и списи: документа, преписке, спискови, молбе, решења о протоколизацији, досијеа радњи итд.

¹⁸ У овом потфонду који чини картотека са више хиљада картона (досијеа), налазе се подаци о радњама које су регистроване код власти по Закону о радњама. Картон садржи име и презиме власника радње, назив радње, струку коју радња врши, седиште (адресу) радње.

¹⁹ У овом потфонду се осим формулара-потврде о регистрацији, налазе и досијеа фирми која садрже и оглас о протоколизацији, матични лист радње са општим подацима, као и податке о пословању радње, матични лист власника радње и пословође и формулар са подацима о штети коју је радња претрпела у току окупације.

²⁰ Грађа је почев од 60-их година XX века до његовог краја спорадично коришћена углавном у склопу тема опште историје Београда и Србије. У односу на укупну количину грађе, у XXI веку публикован је занемарљиво мали део докумената. Упор.: И. Колај, Д. Митрашиновић, „Трговинска комора у Београду: регистрација радњи града Пожаревца 1945.”, *Зайиси: Годишњак историјског архива Пожаревца*, год. 3, бр. 3, 2014, 69–85; С. Алексић, „Цртице из економске историје града Ниша и Нишког среза са пописом грађе Историјског архива Београда”, *Пешчаник*, год. XXII, бр. 25, 2024, 49–60.

- Правила удружења трговаца за срез алексиначки у Алексинцу.
 - Измене и допуне Правила удружења трговаца за Срез алексиначки у Алексинцу.
2. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 45 (64+1 лист), настанак: од 1924. до 1946. године.
- Преписка Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски са Трговачком комором у Београду у вези:
 - а) Издавања одобрења око управљавања и протоколисања радњи;
 - б) Прегледа рада Удружења;
 - в) Наплате чланарине;
 - г) Проширења закона о пензионем осигурању службеника;
 - д) Утврђивања плата трговачких и канцеларских намештеника;
 - ђ) и т.д.
3. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 44 (39+2 листа), настанак: од 1931. до 1945. године.
- Преписка Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски са Трговачком комором у Београду, у вези достављања од стране њених чланова многобројних представки, жалби, молби и предлога, као и њиховог разматрања и решавања.
4. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 28 (16 листова), настанак: 1932. година.
- Позив са дневним редом за I редовну скупштину Удружења трговаца за Срез алексиначки, која је заказана за дан 29. мај 1932. године.
 - Записник са I редовне годишње скупштине Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски. Седница је одржана 29. маја 1932. године.
5. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 29 (31 лист), настанак: 1933. година.
- Објава са дневним редом за редовну годишњу скупштину Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, која је заказана за дан 26. март 1933. године.
 - Записник са редовне годишње скупштине Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, одржане 26. марта 1933 године.
 - Извештај Управног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду у 1932. години, који је поднет редовној Скупштини 26. марта 1933. године.
 - Извештај Надзорног одбора Удружења трговаца за срез алексиначки и моравски који је поднет редовној годишњој Скупштини дана 26. марта 1933. године.
 - Завршни рачун Удружења трговаца за срез алексиначки за 1932. годину.
 - Предлог буџета Удружења трговаца за Срез алексиначки за 1933. годину.
 - Објава са дневним редом за ванредну скупштину Удружења трговаца

- за Срез алексиначки и моравски, која је заказана за 21. мај 1933. године.
 - Записник са Ванредне скупштине Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, одржане 21. маја 1933. године
6. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 30 (14 листова), настанак: 1934. година.
- Објава са дневним редом за редовну годишњу скупштину Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, која ће се одржати 25. марта 1934. године.
 - Записник са редовне годишње скупштине Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски одржане 25. марта 1934. године.
 - Завршни рачун Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски за 1933. годину.
 - Предлог буџета Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски за 1934. годину.
7. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 31 (14 листова), настанак: 1935. година.
- Објава са дневним редом за редовну годишњу скупштину Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, заказане за 24. март 1935. године.
 - Записник са редовне годишње скупштине Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, одржане 24. марта 1935. године.
 - Завршни рачун Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски за 1934. годину.
 - Предлог буџета Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски за 1935. годину.
8. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 24 (3+1 лист), настанак: 1935. и 1936. година.
- Деловодни протокол месног бирачког одбора за отсек увозне и унутрашње трговине Трговачке коморе у Београду за Алексинац, Нишки округ.
9. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 32 (14+2 листа), настанак: 1936. година.
- Објава са дневним редом за редовну годишњу скупштину Удружења трговаца за Срез Алексиначки и моравски, заказана за 29. март 1936. године.
 - Записник са редовне годишње скупштине Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, одржане 29. марта 1936. године.
 - Извештај Управног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду током 1932. године, поднет редовној скупштини 29. марта 1936. године.
 - Извештај Надзорног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски поднет редовној скупштини 29. марта 1936. године.
10. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 33 (31+1 лист), настанак: 1937. година.
- Објава са дневним редом за редовну годишњу скупштину Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, заказана за 21. март 1937. године.

- Записник са редовне годишње скупштине Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, одржане 21. марта 1937. године.
 - Списак чланова удружења којима је одузето право говора на Скупштини због тога што нису платили чланарину удружењу.
 - Извештај Управног одбора Удружења трговаца за Среза алексиначки и моравски о раду у 1936. години, поднет редовној скупштини 21. марта 1937. године.
 - Извештај Надзорног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду у 1936, поднет редовној годишњој скупштини дана 21. марта 1937. године.
11. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 34 (13 листова), настанак: 1938. година.
- Објава са дневним редом за редовну годишњу скупштину Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, скупштина заказана за 20. март 1938. године.
 - Записник са редовне годишње скупштине Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, одржане 20. марта 1938. године.
 - Извештај Управног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду у 1937. години, поднет редовној скупштини 20. марта 1938. године.
 - Извештај Надзорног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду у 1937. години поднет редовној годишњој скупштини 20. марта 1938. године.
12. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 35 (15 листова), настанак: 1939. година.
- Објава са дневним редом за редовну годишњу скупштину Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, која ће се одржати 19. марта 1939. године.
 - Записник са редовне годишње скупштине Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски одржане 19. марта 1939. године.
 - Извештај Управног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду у 1938. години, поднет редовној скупштини дана 19. марта 1939. године.
 - Извештај Надзорног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду у 1938. години, поднет редовној скупштини 19. марта 1939. године.
13. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 36 (16 листова), настанак: 1940. година.
- Објава са дневним редом за редовну годишњу скупштину Удружења трговаца за Среза алексиначки и моравски, која ће се одржати 7. априла 1940. године.
 - Записник са редовне годишње скупштине Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, одржане 7. априла 1940. године.
 - Извештај Управног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду у 1939. години, поднет редовној скупштини 7. априла 1940. године.

- Извештај Надзорног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду у 1939. години, поднет редовној скупштини 7. априла 1940. године.
- 14. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 37 (14+1 лист), настанак: 1942. година.
 - Објава са дневним редом за ванредну скупштину Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, скупштина заказана за 26. јул 1942. године.
 - Записник са ванредне скупштине Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, одржане 26. јула 1942. године.
 - Извештај Управног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду у 1940. и 1941. години поднет ванредној скупштини 26. јула 1942. године.
 - Извештај надзорног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду у 1940. и 1941. години поднет ванредној скупштини 26. јула 1942. године.
- 15. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 38 (12 листова), настанак: 1943. година.
 - Објава са дневним редом за редовну скупштину Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, скупштина заказана за 21. март 1943. године.
 - Записник са редовне годишње скупштине Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, одржане 21. марта 1943. године.
 - Извештај Управног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду у 1942. години, поднет редовној скупштини 21. марта 1943. године.
 - Извештај Надзорног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду у 1940. години поднет редовној годишњој скупштини 21. марта 1943. године.
- 16. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 39 (35 листова), настанак: 1944. година.
 - Објава са дневним редом за редовну скупштину Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, скупштина заказана за 30. март 1944. године.
 - Записник са редовне годишње скупштине Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски, одржане 30. марта 1944. године.
 - Извештај Управног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду у 1943. години, поднет редовној скупштини 30. марта 1944. године.
 - Извештај Надзорног одбора Удружења трговаца за Срез алексиначки и моравски о раду у 1943. години поднет редовној годишњој скупштини 30. марта 1944. године.
- 17. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 40 (22 листа), настанак: 1945. година.
 - Записници са две седнице (I седнице одржане 19. марта 1945 и II седнице одржане 20. марта 1945.) Одбора делегата Удружења трговаца и угоститеља за Алексинац и Алексиначки и Моравски срез.

- Записник са II седнице Управног одбора Удружења трговаца у Алексинцу одржане 19. марта 1945, са темом примопредаје имовине и архиве Удружења.
 - Записник са III седнице Одбора делегата Удружења трговаца и угоститеља за Алексинац и Срезове алексиначки и моравски, одржане 1. априла 1945.
 - Записник са IV седнице Одбора делегата Удружења трговаца и угоститеља у Алексинцу одржане 27. априла 1945.
18. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 41 (6 листова), настанак: 1946. година.
- Записник са прве седнице Одбора делегата Удружења трговаца и угоститеља у Алексинцу, одржане 15. јануара 1946. године.
19. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 42 (5 листова), настанак: 1947. година.
- Завршни рачун Удружења трговаца за срез Алексиначки и Моравски за 1946. годину.
20. ИАБ, ф. 509, кут. 85, предмет 43 (4 листа), настанак: 1948. година.
- Записник са I седнице Одбора делегата Удружења трговаца и угоститеља у Алексинцу, одржане 1. фебруара 1948.
 - Предлог буџета за 1948. годину Удружења трговаца за Срезове алексиначки и моравски.
21. ИАБ, ф. 509, кут. 118, предмет 19 (34 листа), настанак: од 1945. до 1948. године
- Записници са седница Одбора делегата Удружења трговаца и угоститеља за Алексиначки и Моравски срез у Алексинцу, одржаних у периоду од 1945. до 1948. године.

Регистроване радње у вароши Алексинцу и Алексиначком срезу код Трговинске коморе у Београду 1945–1947.

У фонду Трговинска комора у Београду, потфонду *Потврде о рејистирацији 1945–47. године*, чувају се „Потврде” које су настале на основу: *Наредбе о рејистровању радњи Повереништва за привреду АСНОС-а*²¹ од 9. децембра 1944. (П. бр. 121, на основу тачке II став А и став Б), и: *Упутства о рејистровању радњи Повереништва за привреду АСНОС-а* од 18. децембра 1944 (П. бр. 194).²² На основу поменуте *Наредбе* и *Упутства*, Трговинска комора у Београду је 23. фебруара 1945. године позвала сва Удружења трговаца, угоститеља и осталих који су у унутрашњости Србије пословали по *Закону о радњама* (1910/1921,²³ 1931²⁴),

²¹ Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије (АСНОС).

²² ИАБ, ф. 509, кут.66, док.10.

²³ Упор.: *Закон о радњама са Уредбом о суду добрих људи*, II издање, Геца Кон, Београд, 1926, 1–92.

²⁴ Упор.: *Законодавство и радњама*, књ. II, Геца Кон, Београд, 1932; Н. Гојко, *Закон о радњама: објашњење, пракса, споредно законодавство*, Геца Кон, Београд, 1936.

да у периоду од 1. до 10. марта 1945.²⁵ пошаљу своје представнике у Београд, како би они код Трговинске коморе подигли потребне *Обрасце за рејистровање радњи* њихових чланова.²⁶ Комора је потом, на основу попуњених образаца, издавала *Потврде о рејистровању*. Захваљујући овој архивској грађи данас се поуздано зна да је у вароши Алексинцу почев од јуна 1945. године радило 47 регистрованих привредних субјеката, док је у Алексиначком срезу радило свега 12 регистрованих привредних субјеката. Укупно 59 регистрованих привредних субјеката пословали су по капиталистичком систему привређивања као власници фирми (власници основног и обртног капитала) све до 1948. године, када је са укидањем Трговинске коморе у Београду укинут и модел предузетничког начина привређивања који је карактерисао Српску привреду током прве половине XX века.

А) Потврде о регистрацији радњи за варошицу Алексинац:

Улица Др Миловановића

1. Струка: мануфактурна и галантеријска. Фирма/власник: Витомир С. Павловић. Седиште: Алексинац, Др. Миловановића 68. Потврда регистрације: 14.02.1946.²⁷

Улица Зелена пијаца

2. Струка: пиљарска. Фирма/власник: Драгољуб С. Петровић. Седиште: Алексинац, Зелена пијаца 1. Потврда регистрације: 18.06.1945.²⁸

Улица Кнез Арсена

3. Струка: гостионица. Фирма/власник: Борисав Р. Станковић. Седиште: Алексинац, Кнез Арсена 79. Потврда регистрације: 18.06.1945.²⁹
4. Струка: бакалска и шпекулативна. Фирма/власник: Тихомир Т. Милосављевић. Седиште: Алексинац, Кнеза Арсена 95. Потврда регистрације: 18.06.1945.³⁰

²⁵ Поводом Наредбе Повереништва АСНОС-а Трговинска комора Београда је 18. јануара 1945 позвала власнике радњи у Београду (које су током окупације радиле, као и оне који су престали да раде после 6. априла 1941), да уколико желе да наставе са радом имају рок за регистрацију до 10. марта 1945, са напоменом да они који се не региструју до наведеног датума губе право на рад. – Без имена аутора „Регистровање трговачких радњи”, *Борба*, бр. 17 од 18.01.1945, 5.

²⁶ Без имена аутора, „Регистровање трговачких и угоститељских радња из унутрашњости Србије” *Борба*, бр. 48, 23 фебруар 1945, 8.

²⁷ ИАБ, ф. 509, кут.191, док. 22796.

²⁸ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17024.

²⁹ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17053.

³⁰ ИАБ, ф. 509, кут.149, док. 16944.

Адреса: Кнеза Михаила

5. Струка: бакалска и трговина житарице,семена и сточне хране на мало. Фирма/власник: Наун Б. Миленковић. Седиште: Кнеза Михаила 43а. Потврда регистрације: 18.06.1945.³¹

Адреса: Краља Александра

6. Струка: бакалска. Фирма/власник: Светолик В. Миљковић. Седиште: Алексинац, Краља Александра 11. Потврда регистрације: 14.02.1946.³²
7. Струка: трговачко-бакалска и колонијална. Фирма/власник: Драгутин М. Стефановић. Седиште: Алексинац, Краља Александра 22. Потврда регистрације: 18.06.1945.³³
8. Струка: колонијално-бакалска. Фирма/власник: Љубомир М. Тривунац. Седиште: Алексић, Краља Александра 37. Потврда регистрације: 18.06.1945.³⁴
9. Струка: бакалска, шпекулативна и дашчарска. Фирма/власник: Боривоје-Бора Стојановић. Седиште: Алексинац, Краља Александра 57. Потврда регистрације: 18.06.1945.³⁵
10. Струка: гостионица. Фирма: Ђорђе Т. Тодоровић, власник Тодоровић Драга удова Тодоровић Т. Ђорђа. Седиште: Алексинац, Краља Александра 65. Потврда регистрације: 18.06.1945.³⁶

Адреса: Краља Петра

11. Струка: бакалска,трговачка,гвожђарска и шпекулативна. Фирма/власник Александар Ј. Стевановић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 8. Потврда регистрације: 18.06.1945.³⁷
12. Струка: бакалско-шпекулативна. Фирма/власник: Хранислав М. Станковић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 23. Потврда регистрације:18.06.1945.³⁸
13. Струка: крчма. Фирма/власник Драгољуб М. Радивојевић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 27. Потврда регистрације: 18.06.1945.³⁹
14. Струка: бакалска и шпекулативна. Фирма/власник: Браћа В. Стевановић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 31. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁴⁰

³¹ ИАБ, ф. 509, кут.149, док.16962.

³² ИАБ, ф. 509, кут.191, док.22795.

³³ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17019.

³⁴ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17026.

³⁵ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17049.

³⁶ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17002.

³⁷ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.16980.

³⁸ ИАБ, ф. 509, кут.150, док. 16971.

³⁹ ИАБ, ф. 509, кут.149, док.16940.

⁴⁰ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17027.

15. Струка: бакалска, шпекулативна и продаја готове обуће. Фирма/власник: Живојин М. Станковић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 34. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁴¹
16. Струка: крчма. Фирма/власник: Велисав О. Милошевић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 42. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁴²
17. Струка: гвожђарска. Фирма/власник: Божидар М. Младеновић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 52. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁴³
18. Струка: трговачко-мешовита, бакалско-шпекулативна. Фирма/власник: Илија П. Младеновић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 53. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁴⁴
19. Струка: гостионица. Фирма/власник: Живојин С. Стојановић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 58. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁴⁵
20. Струка: гостионица. Фирма/власник: Марковић Р. Богосав. Седиште: Алексинац, Краља Петра 66. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁴⁶
21. Струка: дашчарска, гвожђарска, кожарска са обућарским материјалом. Фирма/власник: Ђорђе А. Џипковић, седиште: Алексинац, Краља Петра 69, потврда регистрације: 18.06.1945.⁴⁷
22. Струка: мануфактурно галантеријска и конфекциона. Фирма/власник: Ђорђе Драг. Стефановић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 72. Потврда регистрације: 07.03.1946.⁴⁸
23. Струка: гостионица. Фирма/власник: Живојин П. Стевановић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 74. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁴⁹
24. Струка: мануфактурно и галантеријска. Фирма/власник: Русомир Ј. Павловић. Седиште: Краља Петра 79. Потврда регистрације: 02.01.1946.⁵⁰
25. Струка: мануфактурна и галантеријска. Фирма: Станковић и Јанковић, власник: Душан Т. Станковић и Тијослава Јанковић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 80. Потврда регистрације: 13.10.1945.⁵¹
26. Струка: дрварска, дашчарска са осталим прибором. Фирма/власник: Илија Ј. Николић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 84. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁵²
27. Струка: мануфактурна и галантеријска. Фирма: Миодраг Т. Савић (пре

⁴¹ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17025.

⁴² ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17046.

⁴³ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17051.

⁴⁴ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17004.

⁴⁵ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.16939.

⁴⁶ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17039.

⁴⁷ ИАБ, ф. 509, кут.149, док.16954.

⁴⁸ ИАБ, ф. 509, кут.193, док. 23253.

⁴⁹ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17014.

⁵⁰ ИАБ, ф. 509, кут.187, док.22304.

⁵¹ ИАБ, ф. 509, кут.182, док.21295.

⁵² ИАБ, ф. 509, кут.149, док.16938.

- Тодор Савић), власник: Миодраг Т. Савић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 88. Потврда регистрације: 13.10.1945.⁵³
28. Струка: народна кухиња. Фирма/власник: Иван Б. Радосављевић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 94. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁵⁴
29. Струка: грожђарска. Фирма/власник: Сретен П. Младеновић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 110. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁵⁵
30. Струка: гостионица. Фирма/власник: Светомир С. Марковић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 121. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁵⁶
31. Струка: мануфактурна и радња помодно плетене робе. Фирма: Браћа А. Савић, власник: Драгомир и Радмило А. Савић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 134. Потврда регистрације: 13.10.1945.⁵⁷
32. Струка: мануфактурна и галантеријска. Фирма/власник: Ранко М. Марјановић. Седиште, Алексинац, Краља Петра 138. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁵⁸
33. Струка: мануфактурна, гвожђарска, колонијална, бакалска и брашнарска. Фирма/власник: Братислав В. Петровић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 142. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁵⁹
34. Струка: пиљарска. Фирма/власник Драгољуб А. Панајотовић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 144. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁶⁰
35. Струка: мануфактурна и галантеријска. Фирма: Ђорђе Ј. Маринковић, власник: Живка Маринковић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 147. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁶¹
36. Струка: мануфактурно галантеријска и конфекциона. Фирма/власник: Стојан М. Митковић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 160. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁶²
37. Струка: пиљарска. Фирма/власник: Душан Ђ. Николић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 161. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁶³
38. Струка: кафана. Фирма/власник: Велимир С. Николић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 167. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁶⁴
39. Струка: трговина канцеларијског материјала и књижара. Фирма: Сретен А. Стојиљковић, власник: Катарина Стојиљковић рођ. Златановић,

⁵³ ИАБ, ф. 509, кут.182, док.21287.

⁵⁴ ИАБ, ф. 509, кут.149, док.16937.

⁵⁵ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17003.

⁵⁶ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.16968.

⁵⁷ ИАБ, ф. 509, кут.182, док.21298.

⁵⁸ ИАБ, ф. 509, кут.149, док.16942.

⁵⁹ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17012.

⁶⁰ ИАБ, ф. 509, кут.149, док.16950.

⁶¹ ИАБ, ф. 509, кут.182, док. 21280.

⁶² ИАБ, ф. 509, кут.150, док. 17013.

⁶³ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17018.

⁶⁴ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17052.

- удова Сретена А. Стојиљковића. Седиште: Алексинац, Краља Петра 173. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁶⁵
40. Струка: колонијална, бакалска, дојаџијска и шпекулативна. Фирма: Ђорђе Нешић и син, власник: Милутин М. Нешић. Седиште: Алексинац, Краља Петра 180. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁶⁶
41. Струка: народна кухиња. Фирма: Ранђел К. Радосављевић, власник: Добрила Радосављевић рођ. Миљковић, удова Ранђела. К. Радосављевића. Седиште: Алексинац, Краља Петра 181. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁶⁷

Адреса: Престолонаследникова

42. Струка: крчма. Фирма/власник: Ђорђе С. Митић. Седиште: Алексинац, Престолонаследникова 26. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁶⁸
43. Струка: бакалска. Фирма/власник: Јован Х. Трпковић. Седиште: Алексинац, Престолонаследникова 69. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁶⁹
44. Струка: продаја електро-техничког материјала. Фирма/власник: Димитрије Ђ. Петровић. Седиште: Алексинац, Престолонаследникова 27. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁷⁰
45. Струка: гостионица. Фирма/власник: Милош С. Николић. Седиште: Алексинац, Престолонаследникова 51. Потврда регистрације: 13.10.1945.⁷¹
46. Струка: гостионица. Фирма: Милутин Ж. Марковић, власник Бранка Марковић. Седиште: Престолонаследникова 48. Потврда регистрације: 13.10.1945.⁷²

Адреса: Угљени рудник:

47. Струка: гостионица. Фирма/власник: Радомир Ж. Стојиљковић. Седиште: Алексинац, Угљени рудник 29. Потврда регистрације: 13.10.1945.⁷³

Б) Потврде о регистрацији радњи за Алексиначки срез:

1. Струка: сеоска мешовита трговина житарица, семења и сточне хране на мало. Фирма/власник: Будимка М. Марковић, рођ. Живадиновић. Седиште: Веле-Поље, срез Алексиначки, Косовска 84. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁷⁴

⁶⁵ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17005.

⁶⁶ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17050.

⁶⁷ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17032.

⁶⁸ ИАБ, ф. 509, кут.150, док. 965.

⁶⁹ ИАБ, ф. 509, кут.149, док.16945.

⁷⁰ ИАБ, ф. 509, кут.150, док.17056.

⁷¹ ИАБ, ф. 509, кут.182, док. 21297.

⁷² ИАБ, ф. 509, кут.182, док.21296.

⁷³ ИАБ, ф. 509, кут. 182, док. 21303.

⁷⁴ ИАБ, ф. 509, кут. 149, док. 16943.

2. Струка: дућанска и шпекулативна. Фирма/власник: Василије Д. Прокић. Седиште: Бовно, срез Алексиначки, Краља Петра 2. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁷⁵
3. Струка: трговачко-бакалска. Фирма/власник: Василије М. Станковић. Седиште: Тешица, Срез алексиначки, Таковска 5. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁷⁶
4. Струка: бакалска и трговина житарица, семена и сточне хране на мало. Фирма/власник: Дарина С. Станимировић, рођ. Петровић. Седиште: Доња Трнава, Срез алексиначки, Нишавска 9. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁷⁷
5. Струка: сеоска мешовита трговина са помоћним локалом. Фирма/власник: Драгомир М. Миладиновић. Седиште: Рутевац, Срез алексиначки, бр. 256. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁷⁸
6. Струка: дућанска и шпекулативна. Фирма/власник: Душан Р. Симић. Седиште: Врело, Срез алексиначки, бр. 44. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁷⁹
7. Струка: бакалска. Фирма/власник: Живко М. Цветковић. Седиште: Бодовиште, Срез алексиначки, бр. 34. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁸⁰
8. Струка: крчма. Фирма/власник: Војин М. Ристић. Седиште: Тешица, Срез Алексиначки, Таковска 3 а. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁸¹
9. Струка: бакалска и пољопривредним производима на велико. Фирма/власник: Младен Т. Савић. Седиште: Велепоље, Срез алексиначки, Косовска 12. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁸²
10. Струка: дућанско шпекулативна. Фирма/власник: Радивоје Д. Марковић. Седиште: Бовно, Срез алексиначки, бр. 29. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁸³
11. Струка: крчма. Фирма/власник: Радивоје Д. Марковић. Седиште: Бовно, Срез Алексиначки, Главна 4. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁸⁴
12. Струка; дућанска и шпекулативна. Фирма/власник: Стеван А. Милосављевић. Седиште: Крупац, Срез алексиначки, бр. 77. Потврда регистрације: 18.06.1945.⁸⁵

⁷⁵ ИАБ, ф. 509, кут. 149, док. 16959.

⁷⁶ ИАБ, ф. 509, кут. 150, док. 16976.

⁷⁷ ИАБ, ф. 509, кут. 150, док. 16990.

⁷⁸ ИАБ, ф. 509, кут. 149, док. 16958.

⁷⁹ ИАБ, ф. 509, кут. 149, док. 16961.

⁸⁰ ИАБ, ф. 509, кут. 150, док. 17042.

⁸¹ ИАБ, ф. 509, кут. 150, док. 16989.

⁸² ИАБ, ф. 509, кут. 150, док. 16996.

⁸³ ИАБ, ф. 509, кут. 150, док. 17010.

⁸⁴ ИАБ, ф. 509, кут. 150, док. 17011.

⁸⁵ ИАБ, ф. 509, кут. 150, док. 17055.

Дискусија са закључком

На основу архивске грађе чији творац је Трговинска комора из Београда, а која се данас чува у Историјском архиву Београда, може се тврдити да је предузетништво у Алексинцу и Алексиначком срезу у времену између два Светска рата било изузетно заступљено. Током Другог светског рата није дошло до тоталне обуставе привредних активности, што се види из расположивих докумената која су настала у вези са радом Трговачког удружења Алексинца и Алексиначког среза у 1942, 1943. и 1944. години.⁸⁶ Након ослобођења, почев од јуна 1945. године у варошици Алексинцу радило је 47 регистрованих привредних субјеката, док је у Алексиначком срезу радило свега 12 регистрованих привредних субјеката. Укупно 59 регистрованих привредних субјеката у периоду 1945–1947. године пословало је по капиталистичком систему привређивања – као власници (сопственици) фирми и капитала. У односу на „струку” регистровани привредни субјекти се могу разврстати у две скупине: трговачке радње и угоститељске радње. У вароши Алексинцу од укупно 47 регистрованих радњи 32 се бавило трговином а 15 угоститељством,⁸⁷ док је у Срезу од укупно 12 привредних субјеката било 10 трговинских и 2 угоститељске радње.⁸⁸ Трговачке радње бавиле су се продајом разне робе, у Срезу то је роба превасходно намењена потребама села,⁸⁹ док су варошке радње нудиле робу широког спектра: од бакалско-пиљарске робе, мануфактурне робе широке потрошње, до полу готових и готових производа индустрије. У Алексиначком срезу регистрација радњи је спроведена 18. јуна 1945, а у вароши Алексинцу регистровано је 18. јуна 1945. укупно 38 привредних субјеката, потом је 6 привредних субјеката регистровано 13. октобра 1945. Укупно три привредна субјекта регистрована су наредне године: 2. јануара, 14. фебруара и 7. марта 1946. На основу седишта регистрованих привредних субјеката током 1945–1946. године може се закључити да се у варошици Алексинцу средиште привреног живота налазило у улици Краља Петра у којој је пријављена 31 радња, у улици Краља Александра било је 5 и у Престолонаследниковој улици 5 радњи. У улици Кнеза Арсена налазиле су се две радње, а са по једном радњом (укупно 4) биле су улице: Др Миловановића, Зелена пијаца, Кнеза Михаила и на периферији Алексинца Угљени рудник, где је радила једна гостионица. Послератна трансформација предратног капиталистичког друштва у револуционарне оквире победника грађанског рата у Србији (1941–1945), Алексинцу и Алексиначком срезу доноси драконске промене.⁹⁰ Уследиле су промене назива улица као и волшебне мере у

⁸⁶ ИАБ, ф. 509, кут. 85, пред. 37; ИАБ, ф. 509, кут. 85, пред. 38; ИАБ, ф. 509, кут. 85, пред. 39.

⁸⁷ 9 гостионица, 1 кафана, 3 крчме, 2 народне кухиње.

⁸⁸ 2 крчме.

⁸⁹ Нпр.: сеоска мешовита трговина житарица, семења и сточне хране.

⁹⁰ Према *Извештају Комисије за тајне гробнице* у Алексиначком срезу и вароши у комунистичком терору након 12. септембра 1944. године ликвидирано је 307 особа. Више: С. Цветковић, „Документи ОЗНЕ о револуционарном терору 1944. на југу Србије”. У: Д. Антић и И. Бецић (ур),

вези са прерасподелом власништва над капиталом: 7. децембра 1946. донет је *Закон о национализацији* којим је отпочела национализација (пренос имовине у власништво државе, потом у општенародну имовину) прво великих привредних предузећа, а касније и мањих, укључујући и трговачке радње.⁹¹ Трговачка комора у Београду радила је до 1948. године, када је у складу са новим моделом бољшевичко-комунистичке економске политике дефинитивно укинута.

Документа која су настала током година пословања Трговачке коморе данас неоспорно пружају веродостојне доказе о привреди Србије у периоду од 1910. до 1948. године, а нарочито у времену између два Светска рата. Из приређеног пописа грађе која се односи на Трговачко удружење варошице Алексинац и Алексиначког среза, може се закључити да је пословање вођено уредно, у свему у складу са тада важећом законском регулативом. Ова архивска грађа непроцењиви је извор података у вези са изузетно развијеним предузетништвом, али, и доказ о томе како је предузетништво у Србији након ослобођења уташено.

Извори и литература

Архивска грађа:

Историјски архив Београда (ИАБ), фонд Трговинска комора Београда (ф. 509).

Литература:

Адресар Краљевине СХС за индустрију, обрћ, трговину и пољопривреду. Београд, 1927.

Алексић, Б., Снежана. „Цртице из економске историје града Ниша и Нишког среза са пописом грађе Историјског архива Београда”. *Пешчаник*, год. XXII, бр. 25, Ниш 2024, 49–60.

Дефинитивни резултати пописа од 31. марта 1931 године, књ. I. Београд, 1937.

Ђуровић, Смиљана. „Да ли су постојале економске границе унутар Југословенског историјског простора 1918–1914?”. *Историја 20. века*, бр. 1/2, Београд 1992, 111–124.

Живановић, Милан Ж. „О неким мерама и методама немачке привредне политике за време окупације Београда и Србије у Другом светском рату (1941–1944)”.

Историјски часопис, бр. 12/13, Београд 1961–1962, 389–412.

Историја, Јужни Српски крајеви у XIX и XX веку: Друштвено економски и политички аспекти. Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 287.

⁹¹ Више.: С. Селенић, „Трговина у Југословенским републикама 1945–1948: од приватног ка државном”, *Историјски записи*, год. LXXVII, бр. 1–4, 2004, 107–133.

- Закон о радњама са Уредбом о суду добрих људи*, II издање. Београд: Геца Кон, 1926.
- Законодавство и радњама*, књ. II. Београд: Геца Кон, 1932
- Kingdom of Yugoslavia*. Ljubljana, 1929.
- Колај, Ирена, и Драгана Митрашиновић. „Трговинска комора у Београду: регистрација радњи града Пожаревца 1945”. *Зайиси: Годишњак историјској архива Пожаревца*, год.3, бр. 3, Пожаревац 2014, 69–85.
- Манакин, Виктор. *Алманах Краљевине СХС, свезак I, 1921–1922, (део 1, 2, 3)*. Загреб, 1922.
- Манакин, Виктор. *Алманах Краљевине СХС, свезак III, 1927–1928 (део 7, 8, 9)*. Загреб, 1928.
- Никетић, Гојко. *Закон о радњама: објашњење, ѿпракса, сѿоредно законодавство*. Београд: Геца Кон, 1936.
- Станојевић, Станоје (ур). *Народна енциклопедија СХС (А–З)*, књ. 1. Загреб, 1928.
- Селенић, Слободан. „Трговина у Југословенским републикама 1945–1948: од приватног ка државном”. *Историјски зайиси*, год. LXXVII, бр. 1–4, Подгорица 2004, 107–133.
- Стошовић, Добривоје, (ур). *Годишњак Краљевине СХС*. Београд, 1926.
- Цветковић, Срђан. „Документи ОЗНЕ о револуционарном терору 1944. на југу Србије”.
- У: Дејан Антић и Дејан; Бецић, Иван, (ур.). *Историја, Јужни Српски крајеви у XIX и XX веку: Друштвено економски и ѿлијички аспекти*. Врање–Лесковац: Народни музеј Врање, Народни музеј Лесковац, 2018, 261–287.

Периодика:

- Борба*, 18. 01. 1945.
- Борба*, 23. 02. 1945.
- Службене новине Краљевине Јуѿославије*, 28. 04. 1922.